

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНО-ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ГОРЛЕНКА

Лідія КОЗАР

Кінець XIX — початок XX ст. — це час надій, сподівань, позначений боротьбою за повернення Україні прав на її національну мову, літературу, освіту, разом з тим є періодом значних досягнень у розвитку національної культури. “Досить буде переглянути показний ряд томів “Киевской старины”, виданих за час тих важких років, не менше показний ряд праць про Україну, її минувшину, язик, літературу, виданих ученими Потебнею, Антоновичем, Житецьким, Сумцовим, Петровим, Дашкевичем, Голубевим і многими іншими, щоб переконатися, що в тих роках ішла дуже жива і плідна праця коло самих фундаментів нового українського руху, який мусив вирости з часом”, — так характеризував здобутки цього періоду І. Франко у праці “З останніх десятиліть XIX в.”¹

Важливим центром українознавства і єдиним друкованим органом української думки у Східній Україні впродовж 25 років був щомісячний історико-етнографічний і літературно-художній журнал “Киевская старина”, що виходив російською мовою у Києві у 1882 — 1907 роках (останній рік — українською мовою під назвою “Україна”). “Киевская старина” об’єднала кращі наукові та прогресивні сили того часу, “являючи собою справжнє наукове товариство”², яке видало 94 томи праць з історії, археології, географії, етнографії, фольклористики, літератури тощо. Із фольклорно-етнографічними дослідженнями та публікаціями у журналі виступило понад 150 авторів, серед них такі діячі культури як І. Франко, В. Горленко, Б. Грінченко, В. Данилов, В. Доманицький, М. Драгоманов, М. Дикарев, О. Малинка, І. Манжура, П. Мартинович, В. Милодарович, В. Науменко, Т. Рильський, М. Сумцов, Д. Яворницький, Х. Ящуржинський, В. Ястребов та інші. Було опубліковано близько 2200 різних фольклорних праць³.

У даній статті ми зупинимося на діяльності В. Горленка в журналі “Киевская старина” та його ролі в історико-культурному житті Украї-

ни кінця XIX — початку XX ст., а також охарактеризуємо його фольклористично-етнографічну працю в контексті українського національного відродження.

Василь Петрович Горленко [псевдоніми і криптоніми — Глаголь, Черкасин, В. Г., Г. В., W, Г-ко та ін.; 1(13).01.1853; с. Ярошівка, тепер Українське Талалаївського р-ну Чернігівської обл. — 14(27).04.1907, Петербург, похований у Ярошівці] ввійшов в історію національної культури як український громадський діяч, журналіст із талантом есеїста, літературний критик та мистецтвознавець, фольклорист та етнограф, знавець і збирач національних старожитностей, “був одним із тих сподвижників, які врятували нашу культуру від морочного застою”⁴, “жив Україною і для України”⁵. Впродовж життя він записував і публікував народні твори, зокрема думи та псалми, писав про них дослідження, 25 років співпрацював із редакцією журналу “Киевская старина”, опублікувавши на її сторінках понад сотню праць, часто без підпису або під ініціалами (В. Г., Г. В., W тощо), відмовляючись від грошової винагороди.

В. Горленко був першим публікатором прозових творів Т. Шевченка в Україні — підготував до друку повість “Музыкант”, уривки з повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”. Крім того, В. Горленко видав три власні книги — “Южнорусские очерки и портреты” (К., 1898), “Украинские были” (К., 1899), “Отблески” (С.Пб., 1905), в яких, за словами рецензентів, “всі статі обвіяні любов’ю до рідного краю і його минувшини”⁶. Не випадково такий авторитетний вчений як М. Сумцов один із перших високо оцінив фольклорно-етнографічну спадщину В. Горленка в своєму історіографічному дослідженні “Діячі українського фольклора” (Х., 1910) та статті про нього, вміщеній у газеті “Южный край” (№ 9084), наголосивши, що праці

В. Горленка “проникнути любов'ю к народному слову и народным певцам”⁷.

Перші оцінки діяльності В. Горленка з'явилися ще за життя вченого у рецензіях на його праці⁸ та дослідженні професора М. Сперанського “О малорусской песне” (1904), в якому він зарахував його до числа “энергичных собирателей дум”. Д. Дорошенко назвав В. Горленка одним з “найкращих українських етнографів”, який, “не обмежуючись теоретичним, книжним ізученням української народної словесности, зробив цілий ряд етнографічних подорожів по ліво- й правобережній Україні”⁹. Більш детальне вивчення творчого доробку В. Горленка в Україні починається в 20-х роках ХХ ст. З'являються публікації О. Дорошкевича¹⁰, Є. Рудинської¹¹, К. Грушевської¹², А. Степовича¹³, в яких особливу увагу звернено на епістолярну спадщину В. Горленка.

У 1928 році були опубліковані нариси І. Житецького “Киевская старина” сорок років тому” (“За сто літ”, кн. 3, с. 125–145), в яких йдеться про співпрацю В. Горленка з редакцією “Киевской старины”, і зокрема зазначається, що з “нього був великий знавець побутової старовини (мистецтва, письменства) і свідомий талановитий етнограф” (с. 136).

Окремі публікації, присвячені В. Горленку, з'явилися в Україні у 1960–1970-х роках¹⁴. Серед них нашу увагу привернула стаття В. Шевчука “Шукач “перлів многоцінних” (Фольклорист і етнограф Василь Горленко)”, в якій автор першим із сучасних дослідників зробив спробу простежити і узагальнити роль фольклорно-етнографічних зацікавлень у житті і діяльності В. Горленка, наголосивши, що “він був одним із тих гарячих ентузіастів народознавства, які силою свого запалу робили все, щоб врятувати від забуття українську народну літературу”¹⁵.

Про народознавчі зацікавлення В. Горленка згадують у своїх дослідженнях А. Іоаніді¹⁶ та Б. Кирдан¹⁷. Із середини 80-х років ХХ ст. з'являється чимало публікацій, які висвітлюють різні грані творчої діяльності В. Горленка, — Є. Мітельмана¹⁸, В. Шевчука¹⁹, С. Білоконя²⁰, І. Забіяки²¹, П. Ротача²², В. Опришко²³ та ін.

Таким чином, багатогранна творча спадщина В. Горленка — журналіста, письменника, фольклориста, етнографа, колекціонера-мистецтвознавця, громадського діяча — помітне явище в історії національної культури кінця ХІХ — початку ХХ ст. Дослідники характеризують його як “українського європейця”²⁴, який посідав “окреме місце серед етнографів і фольклористів, мистецтвознавців і критиків, знавців історії України та її старожитностей”²⁵, духовно ніколи не поривав зв'язків з Україною²⁶. “Доля Василя Горленка як вченого й критика була завжди примхливою: то його забували без достатніх на те причин, то навколо його постаті спалахували суперечки. Можливо, причиною цього було якесь особливе становище цієї людини в нашій культурі...”, — робить висновок В. Шевчук. Тому наше завдання вбачаємо у тому, щоб з'ясувати “це особливе становище” В. Горленка в історико-культурному житті України, і зокрема в історії української фольклористики кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Витоки його народознавчих зацікавлень слід шукати в родинному оточенні на Полтавщині. Тут у селі Ярошівка Прилуцького повіту Полтавської губернії (тепер с. Українське Талалаївського району Чернігівської обл.) 1 січня (за іншими даними — 1 березня²⁷) 1853 року народився Василь Горленко. І. Борщак у дослідженні “Українець-європеєць Василь Горленко” пише: “Родина була заможна, але вже тоді Горленки недбало господарювали; в маєтку не було порядку, як зрештою й в садібі, завжди повній родичів, гостей, похлібників і похлібниць. Було то безжурне життя, типове життя тодішнього лівобережного панства з захопленням української традиції й вживанням української мови, як не в панському оточенні, то у всякому разі в зносінах зі службою й селянами. Це там Василь Горленко придбав свій український акцент, що від нього вже ніколи не міг позбавитися в своїй російщині”²⁸.

Велику роль у формуванні українознавчих зацікавлень В. Горленка відіграли легенди і перекази про його предків. Адже походив він із старовинного козацького роду Горленків, відомого в історії України, був праправнуком

Дмитра Горленка, прилуцького полковника у 1692–1708 роках, близького сподвижника Івана Мазепи. Цей же рід дав Лазаря Горленка (помер у 1687 році), прилуцького полковника, добре знаного політичного діяча України часів Руїни, і Якіма Горленка (помер бл. 1758 року), який був генеральним хорунжим та наказним гетьманом під час успішного походу на Крим 1736 року (коли було взято Перекоп та кримську столицю — Бахчисарай), і навіть православного святого Йоасафата (1705–1754 роки), що був єпископом Білгородським. Не випадково впродовж усього життя у кімнаті В. Горленка в с. Ярошівка висіли портрети Мазепи, Дмитра Горленка, “святого Горленка” — преподобного Йоасафата. “Таке гіперестетичне становище Горленка, — як писала К. Грушевська, — мусіло впливати й на його громадські погляди, зокрема на його відносини до рідної народности, її сучасности й минушини”²⁹.

Дитинство В. Горленка проходило у с. Ярошівка Прилуцького повіту, де він народився, та на Миргородщині, звідки родом була його мати Марія Яківна Мамчич (1824–1894). Батько В. Горленка помер через три місяці після його народження. Збереглися відомості про те, що в шестирічному віці В. Горленко зустрівся з Т. Шевченком у славнозвісній Качанівці, і в одному з листів до В. Тарновського від 28 вересня 1859 року Кобзар просив передати “любому невеличкому Горленяткові” гравюри й прохання Т. Шевченка дотримати його обіцянку³⁰. Судячи з творчого доробку В. Горленка, можна стверджувати, що Кобзар не помилювався у його мистецтвознавчій долі.

Першою школою В. Горленка була Полтавська чоловіча гімназія, в якій свого часу навчалися такі видатні українські культурні діячі, як М. Драгоманов, М. Старицький, Л. Глібов, В. Самійленко, і в якій “треба шукати коріння [його — Л. К.] високої духовності і патріотизму”³¹.

Далі навчався у Ніжинській гімназії та лицей князя Безбородька, в Сорбонському університеті в Парижі, де пройшов школу французького теоретика і мистецтвознавця І. Тена,

французької класичної літератури, здобувши ім'я “європейського українця”.

На початку 1880 року В. Горленко приїждить до Петербурга, де бере активну участь у таких російських виданнях як “Голос”, “Молва”, “Русское обозрение”, “Отечественные записки” тощо. Із часу заснування українського журналу “Киевская старина” (1882) В. Горленко стає його активним співробітником. Саме в цьому журналі він найкраще реалізувався як фольклорист у публікаціях “Бандурист Иван Крюковский” (1882), “Три псалмы” (1883), “Вариант песни о правде” (1883), “Кобзари и лирики” (1884), “Труды этнографическо-статистической экспедиции Чубинского в сравнении с другими подобными” (1884), “Сто семь лет южно-русской этнографии” (1884), “Две поездки с Н. И. Костомаровым” (1886), “Украинские легенды в французском журнале” (1888); рецензіях на “Очерки истории украинской литературы XIX столетия” Н. Петрова (К., 1884), на “Угро-русские народные песни, собранные г. де Волланом” (С.Пб., 1886), на збірку М. Янчука “Малорусская свадьба в Корницком приходе...” (М., 1886), на літературні твори Панаса Мирного (1883), Я. Щоголева (1884), М. Костомарова (1884), І. Франка (1885), Д. Мордовцева (1885), І. Карпенка-Карого (1887), І. Манжури (1889), Г. Квітки-Основ'яненка (1889), М. Кропивницького (1893) та ін.

Крім того, В. Горленко писав передмови до фольклорних записів П. Мартиновича “Из народных преданий о Гетьманщине, Запорожье и Черноморье” (1885, без підпису), Ісаєвича “Малорусские народные игры окрестностей Переяслава” (1886) та некрологи на пошану кобзарів Крюковського (1885) та О. Вересая (1890), фольклористів П. Лукашевича (1889), О. Гаврилова (1889) та ін. Більшість праць написані на матеріалах етнографічних експедицій, які В. Горленко здійснював “по стопам П. Куліша”, “збираючи матеріял для своїх “Записок о Южной Руси”³². “І саме Куліш із своїм артистичним аристократизмом мусів бути його справжнім учителем і проводником на українському ґрунті — хоч зна-

йомим з ним особисто він і не був”,³³ — писала К. Грушевська.

Справжню школу українства В. Горленко пройшов у Петербурзі, познайомившись у 1881 році з М. Костомаровим, із яким згодом здійснив дві етнографічні подорожі Україною, які описав у статті “Две поездки с Н. И. Костомаровым” (1886).

Дві останні етнографічні поїздки вже хворого М. Костомарова (у 1883–1884 роках), здійснені за рік до смерті (1885), яскраво засвідчують його талант збирача народної творчості, який не міг не передатися його друзям, і зокрема В. Горленку. Як відзначала К. Грушевська, “думка Горленка про розшуки кобзарів могла бути наслідком розмов із старим корифеєм українознавства — автором стількох записів дум”³⁴. Не випадково свою першу працю, яку В. Горленко опублікував в “Киевской старине” (1882, № 12), було присвячено саме постаті кобзаря Івана Крюковського, від якого він записав 9 дум у Лохвиці Полтавської губернії і опублікував у статті в такому порядку: 1) Олексій Попович, 2) Вітчим, 3) Соколи, 4) Про сестру і брата, 5) Про вдову та синів, 6) Про озовських братів, 7) Самійло Кішка, 8) Хведор Безрідний, 9) Іван Коновченко. К. Грушевська, аналізуючи ці записи, відзначала цінність рідкісних записів дум — “Соколи” та “Самійло Кішка”, а також коментарів до них, зокрема вказівок “про районове дослідження дум”.

Уже в цій першій публікації російською мовою проявився глибокий патріотизм В. Горленка — зберегти від забуття народну історичну поезію, запалити інших на пошуки і збереження національних святинь, зібрати відомості про носіїв цих святинь — кобзарів, лірників, бандуристів. Це підтверджують і уривки з його листів до П. Мартиновича, який 28 квітня 1885 року повідомив В. Горленка про те, що він перший, ще 1876 року, здійснив запис народного епосу від І. Крюковського: “Я не думав ставити себе в заслугу запису дум от Крюковского и, отдав их в печать, желал сделать только пользу людям занимающимся народной поэзией”; “[...] Уверяю Вас, что я действовал только из любви к родной поэзии и науке. За свою ста-

тью, как и за все последующия, я никогда не получал никакой платы [...]”; “Мне казалось что исторические думы и песни имеют для науки такую важность, что перед этим отходит на второй план вопрос о том, кто их нашел”³⁵ (8 березня 1885 року); “Кто бы не отыскал и не спас эти сокровища, каждый год исчезающие, — лишь бы они были спасены!”³⁶ (5 червня 1885 року) Так, у 1883 році на сторінках “Киевской старины” (№ 2, с. 467–476) він публікує три псалми, записані від кобзаря І. Крюковського (“Ой горе, горе на сім світі жити”), лірників Гната Шмиголя (“Ой хто в мирі являється”) та Порфирія (“Ой зійшли мої літа...”), наголошуючи в передмові, що псалми “представляют не малый интерес в вопросе взаимодействия старой школьной церковной науки и народного творчества” “в деле изучения форм народной поэзии” (с. 468).

У кінці передмови закликає збирачів звернути увагу на такий жанр народної творчості як псалми, — “Печатаемая, на первый раз, три псалмы неизвестные по сборникам, мы желали бы побудить гг. собирателей к обнародованию и других неизвестных произведений этого рода и к записыванию их от лирников...” (с. 468).

Згодом у восьмому номері “Киевской старины” за 1883 рік публікує варіант пісні про правду, записаний від лірника в Роменському повіті Полтавської губернії (с. 769–770). У 1884 році на сторінках “Киевской старины” (№ 1, 12) з’являється найбільша етнографічна праця В. Горленка — “Кобзари и лирики” (с. 21–47; 639–657), в якій, за оцінкою К. Грушевської, “було зроблено дуже багато для дослідження еволюції цього своєрідного громадського феномену, яким являються думи на тлі своїх умов існування”³⁷.

На початку статті В. Горленко наголошує на важливості пошуків варіантів уже відомих дум: “Поиски за историческими песнями дадут, быть может, немного новых открытий, за то многое уяснят, по свежим следам, для физиологии этого исчезающего явления. [...] Процесс совершившихся в этих песнях изменений, самые их обломки помогут уяснить то, что исчезло”³⁸.

Зміст праці складають кілька оповідей про знайомство В. Горленка із кобзарями —

Є. Перепелицею, П. Братицею, Хв. Башею, про особливості опублікованих від них записів, а також згадки про недруковані його записи і знайомства з кобзарями та мужиками, роздуми з приводу побутування історичного епосу та псалмів.

Публікуючи варіанти записаних дум, В. Горленко висловлює також власні теоретичні міркування та наводить асоціативні порівняння фольклорних текстів. Так, стосовно думи “Про вдову і синів” В. Горленко зауважує, що це вже восьмий запис тексту, крім того, він вказує ще й на дев’ятий варіант, записаний ним від лірника Вакулєнка з Прилук, з якого він наводить паралелі у примітках до варіанту Є. Перепелиці. Порівнює також дану думу із піснею про вдову, яку він записав від старої жінки в с. Тamarівці Пирятинського повіту. В. Горленко подає оповідь про думу “Коновченко”, записану від кобзаря Є. Перепелиці, зауважуючи популярність даної думи серед народу.

Уся публікація В. Горленка “Кобзари и лирники” пронизана наскрізною думкою-роздумом про повагу до кобзарів та лірників, про таємницю збереження їхньої творчості впродовж кількох століть — “...эти нищие, убогие люди, могикане исчезнувшего, старого строя жизни, как-то инстинктивно внушают почтение к себе в народе, который как-бы чувствует в них отблеск чего-то высшего”³⁹.

К. Грушевська відзначила одне з найцінніших теоретичних спостережень В. Горленка у даній праці — “спостереження над районним розподілом кобзарського епосу, що він відчув уже з приводу деяких варіантів Крюковського, і деякі нові відомості про кобзарську техніку усної консервації дум”⁴⁰: “Записавши от Баши и четыре остальных его думы, я еще более убедился в справедливости наблюдения, сделанного раньше: что в последнее время, — а это время, может быть, надо считать с начала этого века, если не ранее, — думы удерживались в памяти кобзарей по районам. Иначе сказать, были как-бы известные школы кобзарей, которые удерживали в памяти и передавали ученикам известные циклы думы. Большее накопление материалов поможет впоследствии определить даже границы таких районов”⁴¹.

Проте на цьому дослідження В. Горленком кобзарського епосу закінчуються, оскільки праця “Кобзари и лирники” була його останньою роботою про кобзарство.

Далі рік за роком на сторінках “Киевской старины” знаходимо низку фольклористично-етнографічних праць, рецензій, нарисів, некрологів, спогадів про визначних культурних діячів України, зокрема фольклористів та кобзарів, які засвідчують багатогранність зацікавленості автора та його небайдужість до проблем українознавства. Так, у 1884 році В. Горленко опублікував невеличкі дослідження “Труды этнографическо-статистической экспедиции” Чубинського в сравнении с другими подобными” (№ 2, с. 349–351) та “Сто семь лет южнорусской этнографии” (№ 3, с. 505–507), у яких висловлює власні погляди стосовно таких фундаментальних праць, як “Труды” П. Чубинського та “Описание свадебных украинских простонародных обрядов...” Г. Калиновського. Він вважає, що “Труды...” П. Чубинського “по богатству данных могут быть поставлены в параллель только с двумя памятниками европейской этнографической литературы: “Lud polski” Кольберга и “Bibliotheca della tradizioni popolari” Питрэ”⁴². Особливу цінність працям П. Чубинського, за словами В. Горленка, надає та обставина, що у всіх томах видання, крім збірника пісень, збирач виявився новатором, особливо у третьому томі (“Сказки”, 296 N), куди ввійшли ще ніде не опубліковані казки. В. Горленко відзначає велику чисельність весільних (1943 №) та побутових (1884 №) пісень у зібранні П. Чубинського, чого не було у жодному українському пісенному збірнику, вказує на новизну зібраних матеріалів з народного, звичаєвого права, з української етнографії та побуту.

У статті “Сто семь лет южнорусской этнографии” (1884, № 3, с. 505–507) йдеться про працю Г. Калиновського “Описание свадебных украинских простонародных обрядов...”, що вийшла 1777 року у Петербурзі, яку В. Горленко відносить до перших праць з української етнографії і також до перших літературних праць про Україну.

В. Горленко уважно спостерігав не тільки за розвитком української етнографії, але також за виходом літературознавчих та мистецтвознавчих праць. Так, на появу в друці “Очерков истории украинской литературы XIX ст.” (К., 1884) М. Петрова В. Горленко одразу ж відгукнувся на сторінках “Киевской старины” (1884, № 12, с. 664–672), наголосивши на тому, що праця професора Петрова заслуговує на особливу увагу “как первое самостоятельное исследование, посвященное судьбам малорусской литературы”⁴³.

Разом з тим В. Горленко висловив ряд слушних зауважень із приводу висвітлення концепції розвитку української літератури як національної, її зв'язків із народною творчістю та її місця серед інших літератур, зокрема російсько-українських літературних взаємин. Він ставить кілька актуальних питань до книги Петрова, на які вона мала б дати відповіді, але не дає: “В какой же мере применен составителем исторический метод к его труду? Исследованы ли все факторы, влиявшие на образование и развитие письменной украинской литературы, прослежены ли ее двойственная роль: помощницы литературы общерусской и создательницы самостоятельного литературно-национального типа?”⁴⁴. Сучасні літературознавці відзначили слушність даних питань, вказуючи на те, що деякі з них сьогодні вже переросли у глобальні культурологічні проблеми, і справедливо вважають, що дана рецензія В. Горленка стане корисною для вивчення не лише історії проблеми, але й методики і методології⁴⁵.

Не залишилися поза увагою В. Горленка такі фольклорні видання, як “Угро-русские народные песни, собранные г. де Волланом” (С.Пб., 1885) та “Малорусская свадьба в Корницком приходе... Составил Н. Янчук” (М., 1886), на які він відгукнувся на сторінках “Киевской старины” (1886, № 3, с. 168–172; № 10, с. 369–372). Він привітав видання М. Янчука, в якому етнограф зробив спробу детального фольклорно-етнографічного обстеження невеликої окремо взятої території. Порівнявши записи весільних обрядів у збірниках М. Янчука і П. Чубинського, В. Горленко робить висновок, що колективне

зібрання “Трудов...” П. Чубинського, “представляя в общем несравненно большее богатство, не дает все таки такой законченной картины, которая рисует явление в данной местности во всей его полноте и “как на ладони”⁴⁶.

Значний внесок в історію української фольклористики В. Горленко зробив своїми виступами про кобзарів та фольклористів І. Кравченка-Крюковського⁴⁷, М. Костомарова⁴⁸, П. Лукашевича⁴⁹, О. Гаврилова⁵⁰, О. Вересаєва⁵¹, писаними на вшанування їхньої пам'яті: “чувству[я] себя обязанным занести в историческую и этнографическую южно-русскую хронику еще одну утрату в области отходящей в вечность старины”⁵². Так, він один із перших опублікував автобіографічні відомості про кобзаря Крюковського та збирача народної творчості О. Гаврилова, відзначаючи, зокрема, що “варианты Крюковского [...] вполне оригинальны и все хорошего качества”,⁵³ а в “записях [Гаврилова — Л. К.] есть уники, т. е. такие песни, которые никогда и никем не были записаны”⁵⁴.

Основним у діяльності кожного із українських культурних діячів В. Горленко вважав збереження уснопоетичних народних зразків. Тому й вірить він, що “слава [...] не вмере, не поляже!” про кобзаря І. Крюковського за те, що він “сберег среди горькой своей жизни, за часть исчезающего сокровища народной поэзии!”⁵⁵. Про П. Лукашевича також наголосив, що “право на признательную память дает ему подвиг его молодости, спасший от забвения несколько сокровищ народного творчества”⁵⁶.

Крім розглянутих публікацій фольклористично-етнографічного характеру, В. Горленко опублікував на сторінках “Киевской старины” ще близько сотні праць з проблем українознавства, щоб “запалити [...] інших на пошуки і збереження національних святинь”⁵⁷. У полі зору дослідника були твори Панаса Мирного⁵⁸, І. Франка⁵⁹, М. Кропивницького⁶⁰, І. Карпенка-Карого⁶¹, І. Манжури⁶² та багатьох інших письменників-сучасників. Він також опублікував нові матеріали про І. Котляревського⁶³, П. Куліша⁶⁴, робив постійні огляди літератури⁶⁵, ознайомив читачів із при-

ватними колекціями старовини В. Тарновського, К. Скаржинської⁶⁶, а його праця про автора “Історії Русів”⁶⁷ зайняла важливе місце серед визначних історичних досліджень. Не випадково П. Мартинович у листі до В. Горленка від 2 вересня 1886 року писав: “Ваши статті в Киевской старине я всегда читаю иногда по несколько раз и нахожу в них очень много прекрасного” (Институт мистецтвознавства, фольклористики та етнології (надалі — ІМФЕ), ф. 11 — 3, од. зб. 47).

У працях В. Горленка “Южнорусские очерки и портреты” (К., 1898) та “Украинские были” (К., 1898) також знаходимо, за словами рецензентів, “факти з історії відродження української самосвідомості”⁶⁸, зокрема статті, присвячені українській фольклористиці, — “Крестьянская ярмарка”, “Последние кобзари”, “Две поездки с Н. И. Костомаровым”, “Захолустье” тощо. Серед них і праця “Заветы деревни”, що становить рецензію-есе на перший випуск “Этнографических материалов...” (Чернігів, 1895) Б. Грінченка, у якій автор подав його ґрунтовний аналіз за окремими розділами, звернувши увагу на психологію народних творів. Він відніс його до високоцінних пам’яток старовинних “заветов деревни”, що не менш важливі, ніж писемні літописи й акти. Тут же В. Горленко висловив свої міркування щодо народної творчості взагалі та порівняльного методу її дослідження: “Под предлогом изыскания взаимодействия народностей, заимствований и влияний, господа фольклористы превратили свои работы чуть не в простую библиографию, в научную гимнастику, чуждую живой стороны предмета, его духовной сущности. [...] Сравнительный метод — одна статистика и генеалогия. А в народных произведениях так много данных психологии, так много интересного для критики”⁶⁹. На думку В. Горленка, найбільшої поваги заслуговують “добросовестные собиратели народных произведений, спасающие их от забвения, записывая из уст народа”⁷⁰.

Захопившись фольклорними виданнями Б. Грінченка, В. Горленко надіслав йому колекцію уснопоетичних зразків, яка складалася із власних записів, зібрань П. Лукашевича,

Ф. Ромашкевича та інших. У третьому томі “Этнографических материалов...” Б. Грінченка (Чернігів, 1899) було вміщено 7 записів В. Горленка, 45 зразків П. Лукашевича і 174 — Ф. Ромашкевича. Записи В. Горленка зроблені в с. Ярошівка на Полтавщині. Це, в основному, соціально-побутові, родинно-побутові та жартівливі пісні, серед яких зустрічаються поодинокі оригінальні зразки, що не мають варіантів у попередніх виданнях, як от “Ой лечу, лечу через вишнів сад” (№ 1688). До четвертого видання Б. Грінченка “Из уст народа” (Чернігів, 1900) ввійшло 14 записів В. Горленка — приказки, оповіді про явища природи, прикмети та повір’я, легенди та соціально-побутові казки, більшість з яких не мають паралелей в інших фольклорних виданнях.

Поодинокі зразки псалмів та пісень, записані В. Горленком на Полтавщині, зберігаються в рукописних фондах ІМФЕ (ф. 28 - 3, од. зб. 312; ф. 1 — к. 2, од. зб. 36; ф. 28 - 3, од. зб. 38 — всього 25 аркушів). Їх перегляд засвідчує, що він не тільки записував, а й досліджував дані тексти. Так, до кожного зразка подано вказівки на їх паралелі у виданнях М. Максимовича, П. Чубинського, А. Метлинського та ін. Інколи зустрічаються коментування такого типу: “У Чубинського є кінець, але мій варіант дуже відмінний від Чубинського” (ф. 28 — 3, од. зб. 312). Таким чином, дані тексти виявилися варіантами вже відомих записів, і тому В. Горленко не поспішав видавати їх до друку.

Окремі записи дум В. Горленка зберігалися в архіві П. Мартиновича, які К. Грушевська опублікувала у двотомному виданні “Українських народних дум” (1927, 1931). Там було вміщено 23 варіанти дум, записаних В. Горленком у 1880—1885 роках від кобзарів М. Кулика, І. Крюковського, Є. Перепелиці, Хв. Баші, Вакуленка, З. Кузьменка (Сокура). Аналізуючи дані записи дум, К. Грушевська, зокрема, відзначала, що “тексти Горленко записав докладно, без скорочень, і вони своїм виглядом викликають повне довір’я до своєї точності”, і вважала В. Горленка одним із “першорядних записувачів”⁷¹.

Про особливе місце В. Горленка в культурному житті України свідчить і його епістолярна

спадщина, яку останнім часом ретельно досліджує І. Забіяка⁷², і яку ще К. Грушевська вважала “дуже важливим документом в історії нашої етнографії”⁷³. Сьогодні встановлено, що В. Горленко листувався із 127 кореспондентами⁷⁴. Серед них такі відомі культурні діячі, як В. Антонович, Д. Багалій, Ганна Барвінок, Б. Грінченко, І. Житецький, Є. Ківлицький, М. Костомаров, П. Куліш, О. Лазаревський, О. Лашкевич, Ф. Лебединцев, О. Левицький, П. Мартинович, Панас Мирний, В. Науменко, М. Петров, О. Пипін, Б. Познанський, І. Рудченко, Д. Яворницький, французький письменник Д. Рош. Найбільше листів було написано на ім'я О. Лазаревського (62 п. в.), О. Левицького (62 п. в.), П. Мартиновича (126 п. в.), Панаса Мирного (85 п. в.) та Д. Роша (180 п. в.). Ці листи вже були в полі зору таких дослідників, як К. Грушевська⁷⁵, Є. Рудинська⁷⁶, І. Борщак⁷⁷, І. Забіяка⁷⁸, які відзначали, що “публічна діяльність [В. Горленка — Л. К.] має фольклорно-етнографічний, історико-краєзнавчий зміст, для вираження якого він здійснював неодноразові експедиції (екскурсії) по Київській, Полтавській та Чернігівській губерніях”⁷⁹.

Серед дослідників існує думка, що це В. Горленко заохотив П. Мартиновича до етнографії. У некролозі Д. Дорошенка читаємо: “Він же [Горленко — Л. К.] навернув до етнографічних студій і талановитого українського художника П. Мартиновича”⁸⁰. Те саме повторює і Є. Рудинська: “Навернув до етнографічних студій молодих діячів, зокрема Мартиновича”⁸¹. Проте листування В. Горленка з П. Мартиновичем, як вже відзначала К. Грушевська, доводить, що “се Мартинович “розкривав очі Горленкові” на прикмети народного українського мистецтва [...] і він же впливав на його етнографічні погляди”⁸². Цей вплив завершився тим, що В. Горленко вирішив залишити етнографію, оскільки його робота не відповідала методичним вимогам П. Мартиновича. “Дело в том, — признавался він у листі від 10 липня 1887 року П. Мартиновичу, — что я невольно сравнивал свое поверхностное и дилетантское отношение к делу с вашим, всесторонним и глубоким. Я видел

ясно, что с таким легким знанием народного быта и жизни нечего и соваться там, где дело захватывает всего человека” (Институт літератури, ф. 102, № 20).

Таким чином, в українській фольклористиці В. Горленко одним із перших замислився над проблемами дилетанства, він навіть відіслав П. Мартиновичу всі власні записи як порівняльний апарат для майбутнього видання фольклорного збірника П. Мартиновича. Дослідники по-різному оцінювали такий відхід В. Горленка від етнографії. І. Забіяка вважає, що “це не була зовсім правильна думка, а тим більше рішення”, що “справа в надмірній самокритиці В. Горленка, який далі її і не пішов”⁸³. На думку К. Грушевської, “відречення Горленка від етнографічної роботи немов символізувало новий етап в історії самої етнографії, і етап безумовно позитивний, поступовий: перевагу спеціального збирання над дилетанством”⁸⁴. Проте В. Горленко не перестав цікавитися народною культурою впродовж всього життя, про що свідчить його подальше листування з П. Мартиновичем, О. Гавриловим, О. Лазаревським, Б. Грінченко, О. Левицьким, Панасом Мирним та іншими культурними діячами. Дослідники також наголошували на тому, що місце етнографічних зацікавлень в його житті було велике і міцне, що “любов до народного побуту та мистецтва не покидала Горленка ніколи”⁸⁵.

Проживаючи часто у Петербурзі, В. Горленко духовно не поривав з Україною, зізнаючись у листі до збирача народної творчості О. Гаврилова, що “лише тут, на півночі, відчуваєш всю необхідність напруження всіх наших інтелектуальних сил для врятування нашої народності”⁸⁶. “Общерусская жизнь” росте й росте в широчінь, — наголошував В. Горленко, — усмоктуючи в себе багато дорогоцінного, що нам належить, і якщо ми не будемо жити для захисту духовного капіталу нашої батьківщини, то про неї залишаться тільки приємні спогади!”⁸⁷.

Працюючи у Петербурзькій бібліотеці, В. Горленко знаходить багато відомостей з поля української культури, про що він із захопленням повідомляє О. Лазаревському у листі

від 10 березня 1888 року: “Тут на кожному кроці наштовхуєшся на невідкладність укладання і видання південноруської історичної та іншої бібліографії. Поки не буде в нас такої — не буде й школи південноруських досліджень”⁸⁸. Як бачимо з іншого листа В. Горленка до О. Лазаревського, він мріяв “завоювати у свідомості російського суспільства визнання [...] самостійних творчих сил” української інтелігенції, щоб “з нами рахувалися”⁸⁹. Тому з таким ентузіазмом продовжує шукати зразки національної культури, популяризуючи їх у своїх статтях. Так, у січні 1888 року В. Горленко їде до Березані, де розпродавалося майно етнографа П. Лукашевича, і привозить звідти його етнографічні записи, які згодом передає Б. Грінченкові для публікації.

Він також турбується про збереження фольклорних записів лікаря і етнографа О. Гаврилова, який помер у 1888 році, і за матеріалами, наданими йому П. Мартиновичем, вміщує некролог в “Киевской старине” (1889, № 1, с. 246–247), підписуючись також його прізвищем. Відгукується на вихід фольклорних видань М. Янчука, Б. Грінченка, підтримує порадами П. Мартиновича. “Большое спасибо Вам, многоуважаемый Борис Дмитриевич за “Литературу украинского фольклора”, — писав В. Горленко Б. Грінченку у листі від 1 червня 1901 року. — Но удивительно как могли Вы составить этот указатель вдали от больших библиотек?” (Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, III, 36111.) Повідомляє П. Мартиновича про фольклорні збірники Б. Грінченка, зазначаючи, що вони ніяк не перегукуються з його матеріалами: “...все ваши записи совершенно оригинальны и подобных им в Черниговском сборнике нет” (ИМФЕ, ф. 11–3, од. зб. 176). Турбується про видання фольклорного доробку П. Мартиновича, заспокоює його стосовно втрати частини записів: “...я потерял также 9 / 10 из того, что мог получить от жизни. Конечно, я об этом всем тоскую, но тоской ничему не поможешь. Будем делать, что еще можем, но не будем отчаиваться [...]. Из записей Ваших пропало, собственно говоря, чрезвычайно мало, а сохранились драгоценности, каких [...] нет ни

у кого. Все сохранившееся касается Вашей родины и народа, которые Вы горячо любите. Спася это сокровище, Вы не имеете права зарывать его в землю и несмотря на маленькие потери и пропуски обязаны обнародовать” (ИМФЕ, ф. 11–3, од. зб. 176).

П. Мартинович завжди прислухався до порад побратима, довіряв йому і дякував за щирість і увагу, як видно з його листа від 21 липня 1887 року: “Спасибо Вам и за Ваше внимание и отношение ко мне. Я только знаю, что пока я и умру, то никогда и ни от кого не получал и не получу таких писем, как от Вас получил. В моей жизни я не встречал никого, чьи бы мысли, высказанные по поводу чего нибудь в письмах или в статьях мне так нравились, такое производили на меня впечатление и так своеобразно трогали меня как то, что я читал в Ваших статьях” (ИМФЕ, ф. 11–3, од. зб. 47).

Проживаючи останні роки в Петербурзі і друкуючись у російських періодичних виданнях, В. Горленко не припиняв турбуватись про українську культуру і поруч із оглядами творів російських і зарубіжних письменників друкував матеріали, присвячені Т. Шевченку, М. Гоголю, І. Котляревському, Г. Квітці-Основ'яненку, минавшині України⁹⁰, брав активну участь у підготовці до видання повного зібрання творів П. Куліша⁹¹, зізнаючись у листі до Панаса Мирного, що “не написав жодного слова, супротивного [власним — Л. К.] переконанням і нечесного”⁹².

В. Горленко мав наміри написати нариси про гайдамаччину, зробити “велике розкішне видання про Малоросію у розумінні речових і духовних її пам'ятників”⁹³, мріяв про повернення в Україну та 14 (27) квітня 1907 року несподівано помер на 52-му році життя. Поховано його в рідному селі Ярошівка (тепер Українське Талалаївського району Чернігівської області) поруч із могилами батька і матері на козацькому кладовищі.

Василію Горленку належить почесне місце в історико-культурному житті України кінця ХІХ — початку ХХ ст. поруч із такими громадськими і культурними діячами, як Б. Грінченко, Т. Зіньківський, М. Дикарев, В. Доманицький, для яких “національна справа стала головним рушієм усієї праці [...] на терені літе-

Дослідження з історії науки та культури

ратури, мистецтва, етнографії і загалом захисту твердження духовності свого народу”⁹⁴. Їх фольклористично-етнографічна діяльність мала виразне громадське спрямування і була підпорядкована єдиній меті — боротьбі за національне відродження України.

Національна ідея знайшла своє відображення в усіх публікаціях В. Горленка, незважаючи на те, що писав він їх, як І. Житецький та О. Потебня, мовою іншого народу. “Треба потужно перейнятися інтересами своєї нації, щоб і в таких формах углядіти яскраву українську творчість української душі”⁹⁵ — так із захопленням писав про В. Горленка дослідник С. Білокінь. Його дослідження кобзарських традицій були глибокими і тривалими і належать “до найцінніших наукових тез у досліді кобзарства”⁹⁶. Збирацька робота В. Горленка, як і П. Мартиновича, за оцінками дослідників⁹⁷, “являється взірцем для інших подібних робіт, що підготовляють ґрунт для дальших теоретичних дослідів” і “зв’язується з тою романтичною течією, що винесла на собі перші початки інтересу до дум на початку століття і в дійсності зберегла для нас сю поезію”⁹⁸, замикаючи собою романтичний період збирання в сфері думового епосу і репрезентуючи найцікавішу форму цієї роботи. Записи В. Горленка важливі для визначення кобзарських шкіл, а також додають чимало нових варіантів, доповнень до історії обробки певних тем у кобзарсько-лірницькому осередкові.

В. Горленко один із перших в українській фольклористичній намагався порушити проблеми дилетанства, усвідомлюючи народну творчість, зокрема кобзарство і лірництво, як громадський феномен, як частку народного духу, що ставить простого селянина на несподівану висоту і примушує освіченого інтелігента вчитися в нього поезії та мудрості. Він виступав проти поверховості та ідеалізації у вивченні кобзарства, прагнув дослідити його корені та психологію. Можна подивуватися, як неодноразово наголошували дослідники, з тієї самовідданості, з якою “сей витончений “естет” поринав у грубу і навіть огидну обстановку жебрацького життя, щоб наблизитись до кобзарів і зберегти від забуття цінний етнографіч-

ний матеріал. Подивуватися і продовжити його справу на терені національної фольклористичної науки.

¹ Франко І. Збір. тв.: У 50 т. — К., 1984. — Т. 41. — С. 491.

² Енциклопедія українознавства. — Л., 1994. — Т. 3. — С. 1000.

³ Іоаніді А. Великий науковий доробок (Дослідження та публікації фольклору на сторінках “Киевской старины” // Народна творчість та етнографія (НТЕ). — 1968. — № 3. — С. 32.

⁴ Шевчук В. Доля і недоля Василя Горленка // Дорога в тисячу років. — К., 1990. — С. 281.

⁵ Опришко В. Горленко і сучасність // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження В. П. Горленка. — К., 2004. — Вип. 1. — С. 34.

⁶ Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка (ЗНТШ). — 1898. — Т. 25. — С. 30.

⁷ Сумцов М. Діячі українського фольклору. — Х., 1910. — С. 116–117.

⁸ Літературно-науковий вісник (ЛНВ). — 1898. — Т. 3. — Кн. 9. — С. 155–156; Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. — 1898. — Т. 25. — С. 28–30.

⁹ Україна. — 1907. — Т. 2. — С. 215.

¹⁰ Дорошевич О. Естет і поміщик // Життя й революція. — 1925. — Кн. 11. — С. 61–66.

¹¹ Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883–1905. — К., 1928; В. Горленко // Записки історико-філологічного відділу. — 1927. — Кн. 12. — С. 304–318.

¹² Грушевська К. З етнографічної праці 1880-х років (До листування П. Мартиновича і В. Горленка) // Науковий збірник за рік 1929. Записки історичної секції Всеукраїнської академії наук. — К., 1929. — Т. 32. — С. 136–201; Грушевська К. Українські народні думи. — К., 1927. — Т. 1. — С. 113–123.

¹³ Степович А. З листування В. П. Горленка // Записки історико-філологічного відділу. — 1929. — Кн. 23. — С. 268–270.

¹⁴ Ротач П. Дослідник, колекціонер // Колгоспник Талалаївщини. — 1961. — 25 лютого; В. Горленко // Укр. календар. — 1973. — С. 151–153. Шевчук В. Майстер кришталевих тонів // Літературна Україна. — 1967. — 15 серпня; Його ж. Шукач “перлів многоцінних”. (Фольклорист і етнограф Василь Горленко) // НТЕ. — 1971. — № 3. — С. 78–82; Ступак Ю. Визначний мистецький критик // Деснянська правда. — 1971. — 20 жовтня.

¹⁵ НТЕ. — 1971. — № 3. — С. 82.

¹⁶ Іоаніді А. Великий науковий доробок (Дослідження та публікації фольклору на сторінках “Киевской старины”) // НТЕ. — 1968. — № 3. — С. 32–38.

¹⁷ Кирдан Б. Собиратели народной поэзии. — М., 1974. — С. 138–146, 233.

¹⁸ До проблеми “М. Горький і українська література” (З листування В. Горленка з Б. Грінченком) / Вступ, публікація і коментарі Є. Мітельмана // Радянське літературознавство. — 1985. — № 4. — С. 63–66.

- ¹⁹ Шевчук В. Доля й недоля Василя Горленка // Дорога в тисячу років. — К., 1990. — С. 281–295; Валентин Малецький (псевд. В. Шевчука). Житийські і творчі стежки Василя Горленка // Наука і культура. — К., 1988. — Вип. 22. — С. 396–403.
- ²⁰ Білокін С. Борг перед Василем Горленком // Слово і час. — 1993. — № 1. — С. 12–14.
- ²¹ Забіяка І. Дорога майже в сто років // В. Горленко. Південно-руські образи та портрети / Репринтне видання видання 1898 року — К., 1993; Василь Горленко і “Киевская старина” // Академія пам’яті професора В. Антоновича. — К., 1994. — С. 202–206; “Залишаюсь глибоко відданим — В. Горленку”. Листи Василя Горленка до Ганни Барвінок // Хроніка 2000. Наш край. — 1993. — № 1, 2. — С. 73–82; Епістолярна спадщина Василя Горленка. Монографія. — К., 2002; Василь Горленко — журналіст, науковець, людина // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження В. П. Горленка. — К., 2004. — Вип. 1. — С. 4–12.
- ²² Ротач П. Ярошівський працелюб // Світло рідної хати. — Талалаївка, 1989. — С. 16–22; Його ж. Василь Горленко гідний нашої пам’яті // Трибуна хлібороба. — 18 листопада; “Рідні палестини” Василя Горленка // І слово, і доля, і пам’ять... Статті. Дослідження. Спогади. — Полтава, 2000. — С. 38–48; Українство Василя Горленка // Матеріали наук.-практ. конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження В. П. Горленка. — К., 2004. — Вип. 1. — С. 13–21.
- ²³ Опришко В. Горленко і сучасність // Матеріали наук.-практ. конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження В. П. Горленка. — К., 2004. — Вип. 1. — С. 28–35.
- ²⁴ Білокін С. Борг перед Василем Горленком // Слово і час. — 1993. — № 1. — С. 12.
- ²⁵ Забіяка І. Епістолярна спадщина Василя Горленка. Монографія. — К., 2002. — С. 5.
- ²⁶ Там само. — С. 126.
- ²⁷ Там само. — С. 32.
- ²⁸ Борщак І. Українець-європеєць Василь Горленко (1853–1907). З невиданих документів із ілюстраціями // Україна (Париж). — 1953. — Ч. 10. — С. 860.
- ²⁹ Збірка В. Горленка // Грушевська К. Українські народні думи. — С. 114.
- ³⁰ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. — К., 1964. — Т. 6. — С. 236.
- ³¹ Забіяка І. Василь Горленко — журналіст, науковець, людина // Матеріали наук.-практ. конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження В. П. Горленка. — К., 2004. — Вип. 1. — С. 5.
- ³² Україна. — 1907. — Т. 2. — С. 215.
- ³³ Грушевська К. Українські народні думи. — С. 114.
- ³⁴ Там само. — С. 115.
- ³⁵ Науковий збірник за рік 1929. Записи історичної секції ВУАН. — К., 1929. — Т. 32. — С. 154.
- ³⁶ Там само. — С. 159.
- ³⁷ Грушевська К. Українські народні думи. — С. 119.
- ³⁸ Киевская старина. — 1884. — № 1. — С. 21.
- ³⁹ Там само. — С. 42.
- ⁴⁰ Грушевська К. Українські народні думи. — С. СХХІ.
- ⁴¹ Киевская старина. — 1884. — № 12. — С. 646.
- ⁴² Там само. — № 2. — С. 350.
- ⁴³ Там само. — С. 664.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Забіяка Г. Василь Горленко — журналіст, науковець, людина // Матеріали науково-практичної конференції — К., 2004. — Вип. 1. — С. 8.
- ⁴⁶ Киевская старина. — 1886. — № 10. — С. 370.
- ⁴⁷ Там само. — 1885. — № 8. — С. 740–743.
- ⁴⁸ Там само. — 1886. — № 1. — С. 111–123.
- ⁴⁹ Там само. — 1889. — № 1. — С. 245–246.
- ⁵⁰ Там само. — С. 246–247.
- ⁵¹ Там само. — 1890. — № 7. — С. 132–134.
- ⁵² Там само. — 1885. — № 8. — С. 740.
- ⁵³ Там само.
- ⁵⁴ Там само. — 1889. — № 1. — С. 247.
- ⁵⁵ Там само. — 1885. — № 8. — С. 743.
- ⁵⁶ Там само. — 1889. — № 1. — С. 246.
- ⁵⁷ Забіяка І. Василь Горленко і “Киевская старина” // Академія пам’яті професора Антоновича. — К., 1994. — С. 205.
- ⁵⁸ Киевская старина. — 1883. — № 6. — С. 366–370.
- ⁵⁹ Там само. — 1885. — № 2. — С. 369–376.
- ⁶⁰ Там само. — 1893. — № 3. — С. 560–566.
- ⁶¹ Там само. — 1887. — № 2. — С. 342–345.
- ⁶² Там само. — 1889. — № 9. — С. 788–790.
- ⁶³ Там само. — 1883. — № 5. — С. 146–154.
- ⁶⁴ Там само. — 1888. — № 9. — С. 78–80.
- ⁶⁵ Там само. — 1883. — № 5. — С. 353–370; № 11. — С. 484–493.
- ⁶⁶ Там само. — 1885. — № 2. — С. 369–376.
- ⁶⁷ Там само. — 1893. — № 1. — С. 41–76.
- ⁶⁸ Літературно-науковий вісник. — 1898. — Т. 3. — Кн. 9. — С. 155.
- ⁶⁹ Южнорусские очерки и портреты. — К., 1898. — С. 212–213.
- ⁷⁰ Там само. — С. 214.
- ⁷¹ Грушевська К. Українські народні думи. — С. 116.
- ⁷² Забіяка І. Епістолярна спадщина Василя Горленка...
⁷³ Грушевська К. З етнографічної праці 1880-х років... — С. 138.
- ⁷⁴ Забіяка І. Епістолярна спадщина Василя Горленка. — С. 8.
- ⁷⁵ Грушевська К. З етнографічної праці 1880-х років... — С. 136–201.
- ⁷⁶ Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883–1905. — К., 1928.
- ⁷⁷ Борщак І. Дені Рош (1868–1951) // Україна. — 1951. — Ч. 6. — С. 477–479; Його ж. Українець-європеєць Василь Горленко (1853–1907) // Україна. — 1953. — Ч. 10. — С. 857–861.
- ⁷⁸ Забіяка І. Епістолярна спадщина Василя Горленка. — С. 8.
- ⁷⁹ Там само. — С. 125.
- ⁸⁰ Україна. — 1907. — Кн. 5. — С. 125.
- ⁸¹ Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. — К., 1928. — С. 5.
- ⁸² Грушевська К. З етнографічної праці 1880-х років... — С. 150.
- ⁸³ Забіяка І. Епістолярна спадщина Василя Горленка. — С. 44.

⁸⁴ Грушевська К. З етнографічної праці 1880-х років... — С. 151.

⁸⁵ Там само. — С. 150.

⁸⁶ Из листа В. Горленка до О. Гаврилова 29 лютого 1888 року // *Забіяка І.* Епістолярна спадщина Василя Горленка. — С. 51.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само. — С. 72.

⁹⁰ *Горленко В.* Отблески. Заметки по словесности и искусству. — С.Пб., 1905.

⁹¹ *Забіяка І.* Епістолярна спадщина Василя Горленка. — С. 177–192.

⁹² Там само. — С. 119.

⁹³ Там само. — С. 115.

⁹⁴ *Ротач П.* Українство Василя Горленка // Матеріали науково-практичної конференції. — К., 2004. — Вип. 1. — С. 19.

⁹⁵ *Білокінь С.* Борг перед Василем Горленком // Слово і час. — 1993. — № 1. — С. 13.

⁹⁶ *Грушевська К.* Українські народні думи. — С. 115.

⁹⁷ Там само. — С. 130.

⁹⁸ *Шевчук В.* Шукач “перлів многоцінних” (Фольклорист і етнограф Василь Горленко) // НТЕ. — 1971. — № 3. — С. 79.

The article contains a detailed biographic essay about folklore and ethnographic activity of outstanding journalist, writer, ethnologist, collector, art historian and public figure **Vasyl Horlenko**. He collaborated with famous contemporaries of his epoch, especially **Mykola Kostomarov**, **Porfiry Martynovych** and others. The investigator gives rich archive material, in particular ‘*Kievskaya Starina*’ publications. It proves that **Horlenko** had a powerful influence on Ukrainian cultural life at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.